

Nedestilovana kritika

Do mene je stigao Todorovićev predlog da mi se *Integracija* dopadne. Ja se prepoznajem kao univerzalni primalac (adresa) ove poruke. Kao jedan od svih nas. Nisam umetnik, već, naprotiv, neznalica koja insistira na lepoti i dopadanju kao načinu mišljenja umetničkog dela. Zaključujem slobodno da je *Integracija* delo koje se dopada i samom umetniku, ma koliko možda bio nezadovoljan njegovim konačnim izgledom. Evo još jedne tvrdnje, delo podrazumeva izgled jer se mora pojaviti, i aspekatska pažnja nije nestala sa konceptualnom, ma koliko delo *Integracija* bilo delo savremene umetnosti za koju se kaže da je u postkonceptualnom stanju. Zapravo, to stanje je stanje nereprezentativne demokratije u svetu umetnosti i univrezalnosti ukusa od koje ne možemo odustati ako mislimo mišljenje umetnosti, a ne umetnost kao ideologiju. U ideologiji nema ničega za mišljenje, osim mišljenja teoretičara čiji je ona konstrukt kojim dokazuje da je za njega činjenica da ljudi misle – skandal. Mene su uverili da je koncept ideologije neupotrebljiv.

Zato što smo u postkonceptualnom, mi mislimo i da smo u postavangardnom stanju. Za mene prefiks *post-* znači da smo u stanju u kojem se konceptualizam i avangardizam podrazumevaju i da u njima nema više ničeg revolucionarnog. Možda zato danas imamo toliko umetnika koji aktivizam i politiku, ali i teoriju, cene više od same umetnosti. U pitanju je, dakle, stanje koje se našorko reprodukuje i iz kojeg bismo morali izaći ako mislimo da nastavimo gde mislimo da smo pošli. Međutim granice su svuda oko nas i podižu se zidovi. One se šire i naseljavaju, pa čitave teritorije koje smo do sada nazivali perifernim postaju kampovi i prihvatilišta na kojima su ljudi zaustavljeni, ne samo u prostoru, već i u vremenu. Sadašnjost opsega vreme i pretače ga u savremenost u kojoj se pojavljuje prilika za bekstvo u subjektivnosti. Ja zato očekujem preobražaj.

Transformacija koju *Integracija* demonstrira kao ideju i kao afekt drugačija je od one koju smo videli i doživeli u *Asimilaciji*, a ovu smo takođe mogli osetiti neestetiskim čulom ukusa. Pivo je pitko i ukusno, pihtije su nezdrave i kada su jestive. U *Integraciji* nema ni nagoveštaja kanibalizma i ovaj rad nema problem sa humanošću, kakav je imalo delo *Cigani i psi*, iako je postojao problem sa humanitarcima koji su pokušali da osujete Zoranovu akciju sakupljanja mokraćne. „Lekari bez granica“ očigledno drugačije gledaju na zidove koje je Todorović preskočio u ime migranata.

Umetnik nema obavezu da legitimiše mandat da govori u ime svih nas, a među nama su i izbeglice. Toliko blizu da uviđamo i sopstveni izbeglički potencijal. Todorović zato može da ih zastupa, kao što je mogao i romsku decu i njihove roditelje, od kojih kao umetnik dobija doživotni mandat. U slučaju izbeglica je on i politički jer oni nisu identitetski, već politički zatvorenici i spremni su da daju svakome mandat ko je

spreman da govori o nepravедnoj kazni kojoj su podvrgnuti.

Ali šta je lepo, odnosno umetničko u delu *Integracija*? Da li je to zanatsko pivo napravljeno od vode destilovane iz mokračе migranata (biokraft)? Je li to hepening ispijanja i performans kojim se priređuje zdravica ili degustacija? Da li to što je *Integracija* u jednom svom elementu ili momentu bila delegirani performans, pošto su ljudi bili pozvani da pišaju u kanister sa improvizovanim pisoarom? Da li je čitava akcija delo izvođačke umetnosti, za koje postoji notacija izražena u dokumentaciji koja se takođe može izložiti u galeriji i zahvaljujući kojoj se ono može ponoviti i u nekoj drugoj prilici? A možda je to ideja pišanja po tlu zemlje do koje se ne može doći jer je i to zemlja na koju se čovek danas može samo popišati. Popišati se po tlu koje je u osnovi svake ideologije krvi i tla, zidova i progona. Da li se ta ideja predlaže za umetničko delo?

Ali biću pošten, to je ideja koju sam čuo u razgovoru sa umetnikom. Bila je to jedna od zamisli u razvoju mišljenja o *Integraciji*. Od tad je možda samo ja imam za ključ čitanja ovog dela umetnosti. Pišanje po tlu od tada vidim u *Integraciji* iako se nikada nije odigrao performans prolivanja bureta mokračе na patos galerije u Londonu. Mogućnost razgovora sa umetnikom me je navela da pomislim da je jedan od odgovora na nepreglednost savremene umetnosti i uslov za njeno razumevanje, doživljavanje i uživanje u njoj, poznavanje umetnika. Ali jasno je da volimo dela umetnika i koje lično ne poznajemo i nemamo privilegiju da saznamo i uputimo se u svaki detalj ili momenat nastanka i razvoja dela koje pripremaju ili koje su već stvorili. Konačno, mi niti smo u mogućnosti, a verovatno ni u stanju da čujemo baš svaku misao koju nam umetnik kaže ili bi nam mogao reći, a koja bi poslužila dubljem razumevanju i možda većem dopadanju onoga što stvara. Ono što savremenog umetnika čini prihvatljivim, razumljivijim, a njegovo delo lepšim (mora nam se dopasti), to je *ideja* onoga što predlaže za delo umetnosti. Ta ideja je tada i moja i ja je mislim misleći o svemu na šta me asocira, ali tako da me vraća umetnikovoj nameri i mogućnosti da baš to što je u delu mislivo bude delo umetnosti.

Međutim, ideja pišanja po tlu rizikuje da se pretvori u ideju izvlačenje vode iz migranata koji u velikom broju beže iz zemalja u kojima je i voda problem. Gotovo sve zemlje iz kojih oni dolaze, zemlje su u kojima je voda odavno problem. Voda će postati problem i za ljude koji možda više neće morati da idu i rade na naftu, ali to nije predmet ili objekt ove ideje. Bilo bi to ekološki korektno zanovetanje i njegova ideja, a ne misao koja je u *Integracijama* mišljena. Pre svega, ljudi su pišali, a kada su čuli za umetnikovu nameru, pišali su još više i priskočili u pomoć Zoranu Todoroviću da na vreme pokupi svoju opremu i iznese mokraču pre no što mu je humanitarci izruče u klozet prihvatilišta. Nije, dakle, ono što je mišljeno u delu ekološki problem, već problem čoveka koji beži i koji ne može da stigne na odredište jer je odredište isto što i mesto sa kog je proteran. I on je na tom putu isceđen, a ne u delu umetnosti. Taj put je istovremeno put ideje koja je

trabalo da bude izražena umetničkim delom, ali je tokom njegovog stvaranja, izvođenja (performans), ona od besa i indignacije postala ideja žrtve ekstrakcije samo za korektnjakovića koji je danas postao i ekolog. Politička je i istorijska činjenica da je eksploatacija danas postala ekstrakcija i potiskivanje, isključivanje, a u mnogim zemljama i bez potrebe za upravljanjem; da je danas na delu ogoljeno nasilje i gola vlast, da kriminal i zločin uspostavljaju odnose proizvodnje koji su, po mom mišljenju, i kod Marksa bili odnosi vlasti. No delo *Integracija* je nešto drugo. Nešto što je možda motivisano ovom činjenicom, ali je ne reprodukuje, već joj se suprotstavlja umetničkim mišljenjem koje nadahnjuje i ohrabruje naše mišljenje, pa i o političkoj situaciji o kojoj je reč.

Ideja da se popije voda iz mokraće migranata i da to piće bude prijatnog ukusa za čoveka Zapada moguće je ako se ono popije kao pivo. To je, dakle, način na koji se čovek koji beži i koji traži mir i normalan život, banalni demokratski život, može integrisati u društvo uzor i konačno odredište. I zato na cugu nisu bili pozvani samo umetnici koji su izlagali u „Ladi“ (LADA), svaki posetilac je imao priliku da shvati ideju koja je bila u čaši. Piva nije bilo toliko da svako može dobiti po jedno, pa smo i mi, u Grupi za konceptualnu politiku, u kojoj je Zoran takođe predstavio svoj rad, morali deliti jedno, a istini za volju, ljudi se i nisu otimali. No sa tim ukusom se nije bilo nužno složiti.

Ono što ovo delo ima nedostaje migranitima, ali i nama sa njima. *Integracija* je zahtevala angažman, akciju i organizaciju, rečju, dosta iscimavanja i to je ono što je takođe vredno pažnje i divljenja u ovom radu. Dosta ljudi je bilo angažovano i uključeno u njeno izvođenje, kao i nekoliko institucija i organizacija. Od galerije i umetnika koji su pozvali Todorovića da izloži svoj rad, pa preko zanatskih proizvođača piva koji su mu dali recept i Fakulteta likovnih umetnosti koji je ustupio prostor za laboratoriju u kojoj je umetnik mogao napraviti svoje pivo, do instituta u Vinči u čijem je **akceleratoru proverio** vodu dobijenu destilacijom mokraće; od saradnje sa **prihvatištem** za izbeglice i veza koje morao potegnuti da bi u njega ušao i došao do rada sa špedicijom kako bi pivo izvezao u Englesku. Sve su to element ili momenti dela koji čine da mi se ono dopadne. Međutim *Integracija* je umetnička organizacija (scenario i fikcija, kako to kaže Bruno Latur), odnosno, organizovan rad umetnika sa svim ljudima sa kojima je ono ostvareno, a sa izbeglicama danas niko ne radi niti sami politički organizovano nešto preduzimaju. Umetnost tako pokazuje i ono što nam nedostaje, a to je politika.

Kao da su i umetnici i izbeglice danas zaustavljeni na granici. Savremena umetnost mi se uvek činila kao stvaralaštvo umetnika na čekanju. Na čekanju da dobiju status i pređu prag kojim se ulazi u vreme u kome napredujemo kroz istoriju. Možda je čas istorizacije savremene umetnosti kucnuo sa zasnivanjem katedri za njeno proučavanje i podučavanje, ali za ljude koji su žrtve ratova i vlasti istorija neće značiti ništa bez politike koja bi joj dala građu. Bez njihovog glasa ostaće nevidljivi, a i mi sa njima ukoliko ne

preduzmemo u politici ono što nam Todorović nagoveštava svojom indignacijom. Zbog toga je potrebno granicu videti i kao prag koji treba preći i započeti identifikaciju kojom ćemo se sami legitimisati, jer liminarnost situacije u kojoj smo se našli je ona koja nas može zauvek ostaviti na marginama, i to se može povezati sa stanjem opšte nesigurnosti, kako to kaže antropolog Mišel Ažije.

Ali da li je baš to ono što mi se sviđa? Da li mi se dopada to što je jedna tako snažna politička ideja i stav, jedno mišljenje o politici i stvarnosti u kojoj živimo, predložena za umetničko delo? Da, ali to nije sve, niti je to ono što *Integraciju* čini intencionalno estetskim delom. Ono što mi se dopada u ovom umetničkom delu, a to ne krasí (nemam ja ništa ni protiv ukrasa) samo ovaj rad, već i neka druga dela Zorana Todorovića, jeste izlaganje opasnosti. Rečeno je već da su neka Todorovićeve dela dela opasnosti i da je u pitanju umetnik opasnog. Ali osim što publiku izlaže opasnosti, Todorovićeve *Integracija*, kao i *Cigani i psi*, a možda ponajviše *Lorem ipsum portreti*, delo je koje njega izlaže opasnosti. Opasnosti da bude proglašen nekorektnim i naopakim, ciničnim i banalnim, ali i da svoju glavu stavi u torbu. Misliti o samom delu kao eksploataciji ljudi i dece, roma, publike, saradnika na projektu, običan je izgovor za nedopadanje i nepravda prema govoru umetnika a koja se uvek može naneti u ime teorijske i kunstistorijske kvalifikacije koja bi da je i politička i korektna u isto vreme. Sve su to opasnosti kojima se izlaže Todorović ukazujući na raskole i stvarajući situacije u kojima se pojavljuje duh vremena za koji angažovani i odgovorni ljudi misle da je samo njihov. Izlaganjem takvoj opasnosti Zoranovo delo traži i zasluđuje naše dopadanje.

Zazor je pravo ime za to što doživljavamo kada gledamo ono što nam Todorovićeve dela nude da probamo. Gutamo sline bez problema, ali kada bi ih nam neko prineo u čaši, većini nas bi se smučilo. Saosećamo sa ubicama, ali kada to treba i javno da kažemo radije reč prepuštamo drugima. Osuđujemo siromaštvo i bedu, ali kada nam neko pokaže da smo i sami odgovorni za njihovu reprodukciju vređamo se i pravdamo sistemom eksploatacije koji nas nadilazi. Zazor je posledica objektivacije subjektivnog i subjektivnog, subjektivnog i pokorenog u nama, potisnutog od nas samih jer je i za nas neprimereno. Umetnost ga, međutim, iznosi na videlo i vraća nam ga bez moralnog pridikovanja ako se i sam umetnik izloži osudi, a Todorović upravo to radi. Nije u pitanju cinizam, jer Todorović se ne distancira. Niti nam se podsmeva. Njegova humanost zato izmiče humanitarcima koji su to po pozivu i koji broje i klasifikuju nevolje za koje onda traže rešenje u institucijama. Zoran nas poziva da stvar rešimo sami, i najpre sa samima sobom.

I kakvo je to dopadanje? Ono je pogođenost – delo umetnosti nas pogađa. Pronalazi nas tamo gde mislimo da smo skriveni i zaštićeni, a ono nas ipak dodiruje. Kao što čulo ukusa nije samo estetsko, tako ni čulo dodira nije samo telesno. Zoranovo delo nam dodiruje dušu, za koju pouzdano znam da i Zoran misli da je tamnica tela. Razgovarali

sno i o Fukou.